2 આદિમાનવથી સ્થાયી જીવનની સફર

જયવીર તેના પરિવાર સાથે ગાંધીનગરથી જામનગર ટ્રેનમાં જઈ રહ્યો હતો. બારી પાસે બેસીને તેણે રસ્તામાં વૃક્ષો, બળદગાડાં, ઊંટલારીઓ, રિક્ષા, બસ, ટ્રક, ટ્રેક્ટર જોયાં. તેણે તેના કાકાને પૂછ્યું, આ વાહનવ્યવહાર ક્યારથી શરૂ થયો હશે? તેના કાકાએ તેની પીઠ પર હાથ મૂકી કહ્યું કે, આપણે જે રેલવેમાં મુસાફરી કરીએ છીએ તે ભારતમાં આશરે દોઢસો વર્ષથી જ ચાલે છે અને તું જે વાહનો રસ્તા પર જુએ છે તેમાં બળદગાડાં સૌથી જૂનાં છે. તે પહેલાં હજારો વર્ષો પહેલાંના માનવી પાસે આવવા-જવા માટેના કોઈ જ સાધનો ન હતાં. તેઓ એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે પગપાળા જ જતાં.

આદિમાનવ – ભટકતું જીવન

આદિમાનવો એટલે ખૂબ જ જૂના સમયના માનવો. જેઓ ભટકતું જીવન જીવતાં અને શિકાર કરીને પોતાનો સમય વ્યતિત કરતા. માનવીની આ અવસ્થાને Hunter and Gatherers (શિકાર કરવો અને એકઠું કરવું.) કહેવામાં આવે છે. તેઓ હરણ જેવા જંગલનાં પ્રાણીઓ, માછલીઓ અને પક્ષીઓનો શિકાર કરી તેમજ કંદમૂળ અને ફળોને એકત્રિત કરી ખોરાક મેળવતાં.

જોકે આ બધું સરળ ન હતું. ક્યારેક જંગલી પ્રાણીઓ આદિમાનવો પર હુમલો કરતાં. વળી, દોડવામાં ખૂબ ઝડપી હોવાથી કેટલાક પ્રાણીઓ સરળતાથી આદિમાનવોના હાથમાં આવતાં નહિ એટલે ખોરાકની શોધમાં આદિમાનવો એક સ્થળેથી બીજા અને બીજાથી ત્રીજા સ્થળે ભટકતાં રહેતાં. માનવી આ સમયે કયા ફળ કે કંદમૂળ ખાવાં અને કયાં ન ખાવાં તેનું જ્ઞાન મેળવતો થયો કારણ કે ઘણી વનસ્પતિઓ ઝેરી હોવાથી માનવનાં મૃત્યુ પણ થતાં.

હરણ, ઘેટાં-બકરાં જેવાં પ્રાણીઓને સરળતાથી મારી શકાતાં હોવાથી આદિમાનવો તેમને શોધવા એક જગાએથી બીજી જગાએ ભટકતાં રહેતાં. વળી, પાણી જીવનની જરૂરિયાત હોવાથી જ્યાં પાણી મળી રહેતું ત્યાં તેઓ રહેતાં.

ભારતમાં આદિમાનવના વસવાટનાં સ્થળો

પુરાતત્ત્વશાસ્ત્રીઓ, નૃવંશશાસ્ત્રીઓ અને ઈતિહાસકારોએ મળીને ભારતના આદિમાનવના વસવાટનાં અનેક સ્થળો શોધી કાઢ્યાં છે. સાથે-સાથે તેઓ જે ઓજારો વાપરતાં તેની માહિતી પણ શોધી કાઢી છે. તેઓ પથ્થર અને લાકડાનાં હથિયારો અને ઓજારોનો ઉપયોગ કરતાં, ક્યારેક હાડકાંનાં ઓજારોનો પણ ઉપયોગ કરતા. શિકારી અને ભટકતું જીવન જીવતાં માનવો પથ્થરની ટેક્નોલૉજી સાથે સંકળાયેલા હોવાથી આ સમયને પાષાણયુગ કહેવામાં આવે છે.

2.1 પાષાણયુગીન હથિયારો

ચિત્ર 2.1 માં બતાવેલા પથ્થરોનો ઉપયોગ વનસ્પતિ કાપવા અને પ્રાણીઓને ચીરીને તેમની ચામડી કાઢવાં થતો. આદિમાનવો વૃક્ષની છાલ અને પ્રાણીઓનાં ચામડાંનો શરીર ઢાંકવા ઉપયોગ કરતાં.

ભારતમાં પાષાણકાલીન માનવ-વસાહતનો નકશો

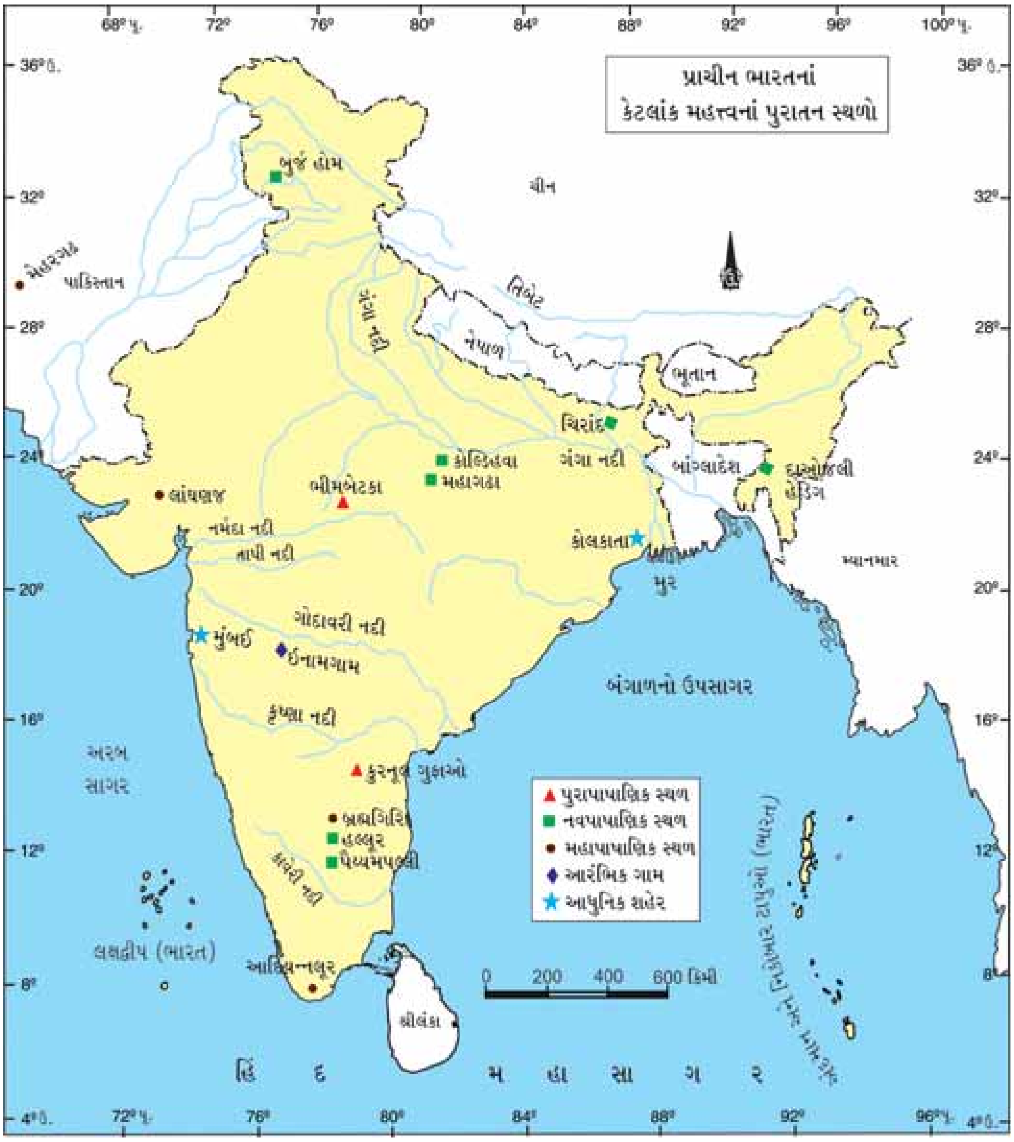

2.2 પુરાતન સ્થળો

તમે નકશામાં દર્શાવેલાં સ્થળો ધ્યાનથી જુઓ.

તમને જણાશે કે ભારતમાં ઘણીબધી જગાએ આદિમાનવો રહેતા હશે. નકશામાં થોડી જગાઓ બતાવી છે પરંતુ ભારતમાં ઘણીબધી જગાઓમાં તેમના વસવાટ હોવાના પુરાવા મળ્યા છે.

જ્યાં સારા અને મોટા પ્રમાણમાં પથ્થરો, લાકડાં અને પાણી મળી રહે તેવાં સ્થળોએ રહેવાનું તેઓ પસંદ કરતાં. વરસાદ અને જંગલી પ્રાણીઓથી પોતાનું રક્ષણ કરવા તેઓ પ્રાકૃતિક ગુફામાં રહેતાં. મધ્યભારતમાં વિંધ્યપર્વતમાળામાં આવી અનેક જગાઓ મળી આવી છે. નર્મદા નદીની આસપાસના પ્રદેશોમાંથી પણ આવી જગાઓ મળી આવી છે. ભીમબેટકા (મધ્યપ્રદેશ) આદિમાનવોના વસવાટ માટેનું ઉત્તમ સ્થળ મળી આવ્યું છે. તેની ગુફાઓમાં આદિમાનવે દોરેલાં પક્ષીઓ, હરણ, લાકડાના ભાલા, વૃક્ષો, માનવોનાં લગભગ 500 જેટલાં ચિત્રો મળી આવ્યાં છે, જે પ્રાકૃતિક રંગો વડે દોરેલાં છે.

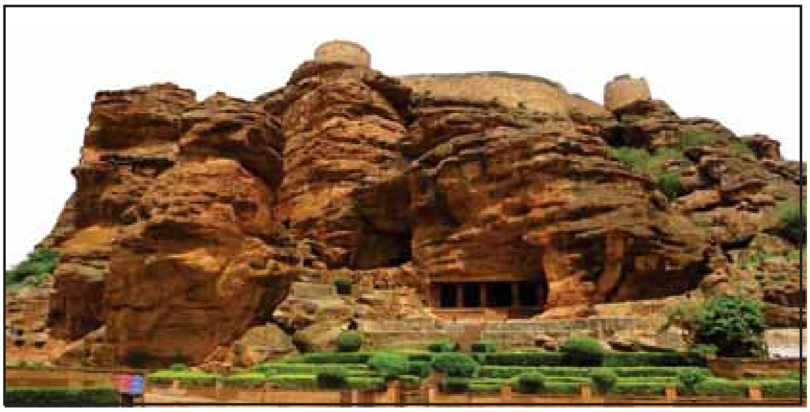

2.3 ભીમબેટકાની ગુફા

અગ્નિ અને ચક્રનો ઉપયોગ અને શોધ :

દક્ષિણ ભારતના કુર્નુલમાં મળી આવેલી આદિમાનવોની ગુફામાંથી રાખના અવશેષો મળ્યા છે, જે દર્શાવે છે કે તેઓ અગ્નિથી પરિચિત હશે. આજથી લગભગ 11,000 વર્ષ પહેલાં માનવી અગ્નિનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યો હતો. તેમ ઇતિહાસકારો જણાવે છે. અગ્નિના ઉપયોગે તેમનાં જીવનમાં ક્રાંતિકારી પરિવર્તન કર્યું. કારણ કે અગ્નિની મદદથી તેઓ માંસને શેકીને ખાઈ શકતાં, અગ્નિનો ઉપયોગ પ્રકાશ મેળવવા માટે કરતાં તેમજ તેના ઉપયોગથી જંગલી પ્રાણીઓથી તેઓ પોતાનું રક્ષણ કરી શકતાં.

• ચર્ચા કરો •

આજના આપણા જીવનમાં પણ આપણને અગ્નિ વિના ચાલે છે ?

અગ્નિના ઉપયોગની જેમજ તેમનાં જીવનમાં મહત્ત્વનું પરિવર્તન લાવનાર માધ્યમ હતું ચક્ર. ઝાડનાં થડ અને જાડાં લાકડાંમાંથી તેઓ ચક્ર (પૈડું) બનાવતાં શીખ્યાં.

બદલાતું પર્યાવરણ :

આજથી લગભગ 12,000 વર્ષો પહેલાં વિશ્વભરના વાતાવરણમાં વ્યાપક પરિવર્તન આવ્યું. દુનિયાનાં અનેક ક્ષેત્રોમાં તાપમાન વધતાં વનસ્પતિ અને ઘાસનાં ક્ષેત્રો ઊભાં થયાં. તેને પરિણામે ઘાસ ખાનારાં હરણ, ઘેટાં, બકરાં જેવાં તૃણાહારી પ્રાણીઓની સંખ્યા વધવા લાગી. તેનો લાભ આદિમાનવોને ચોક્કસ મળ્યો. તેઓ આવાં પ્રાણીઓની રીતભાતોનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા અને આમ તેમનો માનસિક વિકાસ પણ થવા લાગ્યો.

વાતાવરણમાં આવેલ પરિવર્તનને કારણે ઘાસ, વૃક્ષો, વનસ્પતિની સાથે-સાથે ઘઉં, જવ અને અન્ય ધાન્યોનાં સંપર્કમાં તેઓ આવ્યા. પથ્થરના ઉપયોગથી સ્ત્રીઓ-પુરુષો અને બાળકો અનાજના દાણા એકત્રિત કરતા. કુતૂહલવૃત્તિથી થયેલાં આ કાર્યોએ ધીમે-ધીમે ભારતમાં કૃષિની શરૂઆત કરી. લોકો ધાન્ય ઉગાડવા પથ્થરનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા. નદીના કિનારાની આસપાસ ધાન્ય ઉગાડવા લાગ્યાં અને ધીમે-ધીમે કૃષિની શરૂઆત થતાં તેમણે ધાન્ય ઊગતું હોય તેની આસપાસ ગારા-માટી-ઘાસનાં મકાનોમાં રહેવાનું શરૂ કર્યું અને ક્રમશઃ તેમનાં ભટકતા જીવનનો અંત આવ્યો અને સ્થાયી જીવનની શરૂઆત થઈ. તેમનાં સ્થાયી જીવનનો પ્રથમ સાથીદાર કે મિત્ર કૂતરો હતો. તે સિવાય તેઓ ઘેટાં-બકરાં અને ગાય-ભેંસ, ભૂંડ જેવાં પશુઓથી પણ પરિચિત હતા. ધીમે-ધીમે તેમણે તેમની સાથે પણ સમાયોજન શરૂ કર્યું. આવાં પાલતું પશુઓનું તેઓ જંગલનાં હિંસક પ્રાણીઓથી રક્ષણ કરતાં. આમ તેઓ ખેતીની સાથે-સાથે પશુપાલન સાથે સંકળાયાં. જોકે તેમણે પશુઓનો ઉપયોગ દૂધ માટે ક્યારથી કર્યો તે અંગે સંશોધન થઈ રહ્યું છે.

સ્થાયી જીવન : ભોજન, રહેઠાણ, પોશાક

કૃષિની શરૂઆતે અને પશુપાલન પ્રવૃત્તિએ આદિમાનવને ભટકતાં જીવનમાંથી સ્થાયી જીવન તરફ પરિવર્તિત કર્યો. આપણે જાણીએ છીએ કે કૃષિ માટેનાં સ્થળોને છોડીને જઈ શકાતું નથી કારણ કે પાકને ઊગતાં થોડો સમય લાગે છે, તેને પાણીની જરૂર પડે છે અને પાક તૈયાર થતાં અનાજના છોડને કાપીને તેમાંથી અનાજ કાઢવું પડે છે. આ પ્રક્રિયાએ ભારતમાં સ્થાયી જીવનની શરૂઆત કરી. અનાજનો સંગ્રહ કરવા તેમણે માટીનાં માટલા-ઘડા વગેરે બનાવવાની પણ શરૂઆત કરી. હવે ભટકતા જીવનનો અંત આવતાં તેમનાં ખોરાક, પોશાક અને રહેઠાણમાં વ્યાપક પરિવર્તન આવ્યાં. તેઓ ઘઉં, જવ અને પશુઓનાં માંસ ઉપરાંત માછલી અને તેમની વસાહતની આસપાસનાં ફળો ખાતાં. ગારા-માટી અને ઘાસનાં મકાનોમાં રહેતાં. ખેતી કરતાં. ખેતીનાં ઓજારો પથ્થરોમાંથી બનાવતાં. જેમાં ખૂરપી, છીણી, દાતરડાનો સમાવેશ થાય છે. નીચે આપેલા કોષ્ટકમાં ભારતની એવી જગાઓ બતાવવામાં આવી છે જ્યાં અનાજ, રહેઠાણ, ઓજારો અને પ્રાણીઓના અવશેષો મળી આવ્યા છે.

	અનાજ–રહેઠાણ–ઓજાર–પ્રાણીઓ	સ્થળો
(1)	ઘઉં, જવ, ઘેટાં, બકરાં, પથ્થરનાં ઓજારો	મેહરગઢ (હાલ પાકિસ્તાન)
(2)	ચોખા, પ્રાણીઓના હાડકાં	કોલ્ડિહવા (ઉત્તરપ્રદેશ)
(3)	ચોખા, ઘેટાં-બકરાં, પથ્થરનાં ઓજારો	મહાગઢા (ઉત્તરપ્રદેશ)
(4)	માનવ-વસાહત, ગેંડો	લાંઘણજ (ગુજરાત)
(5)	ઘઉં, મસૂર, કૂતરાં, ખાડાવાળા મકાન	બુર્જહોમ અને ગુફક્રાલ (કશ્મીર)
(6)	ભેંસ, બળદ, ઓજારો	ચિરાંદ (બિહાર)

પુરાતત્ત્વશાસ્ત્રીઓએ શોધેલાં સ્થળોમાં બુર્જહોમ, ગુફક્રાલ, હુરંગી, મેહરગઢ, લાંઘણજ અને ભીમબેટકામાંથી આપણને માનવ-વસાહત અને તેમનાં પશુપાલનની માહિતી મળે છે. મેહરગઢ (હાલ પાકિસ્તાન) અને ઇનામગાંવ જેવાં સ્થળોએથી તો તેમનાં ઘર અને ખેતીવાડીની માહિતી પણ મળે છે. તેઓ જવ અને બાજરી જેવાં ધાન્ય ઉગાડતાં.

મેહરગઢ અને ઇનામગામ જેવાં સ્થળોએથી પથ્થરનાં તીક્ષ્ણ ઓજારો મળી આવ્યાં છે જે તેમનાં કૃષિકાર્યમાં વપરાતાં હશે.

2.4 મેહરગઢ

પ્રાચીન સમયમાં મેહરગઢ ભારતનું સૌથી પ્રાચીન ગામ ગણી શકાય. તમે નકશામાં મેહરગઢ જુઓ. અહીંયાં જવ અને ઘઉંની ખેતીની શરૂઆત થઈ હતી. તેઓ ઘેટાં-બકરાં પાળતાં. ખેતી કરતાં, અનાજનો સંગ્રહ કરતાં. અહીંથી

પ્રાણીઓનાં હાડકાં પણ મળી આવ્યાં છે. તેઓ લંબચોરસ ઘરોમાં રહેતાં. આ ઘરોમાં અનાજનો સંગ્રહ કરવાનાં નાના-નાના કોઠાર પણ મળી આવ્યાં છે.

મેહરગઢમાં મળી આવેલા પુરાવા મુજબ તેઓ મૃત્યુ પામનારને માન-સન્માનથી દફનાવતાં હતાં. અહીંથી આવા ઘણા પુરાવા મળી આવ્યા છે. એક જગાએ મનુષ્યની સાથે બકરીને પણ દફનાવવામાં આવી હોવાનો પુરાવો મળ્યો છે. આ બાબત તેમનાં મૃત્યુ પછીનાં જીવનની કલ્પના કે માન્યતા સૂચવે છે.

આવી જ રીતે મહારાષ્ટ્રમાં ઇનામગામ નામનું સ્થળ મળી આવ્યું છે. જ્યાંથી બાળકોનાં મૃતદેહોના અવશેષો મળ્યા છે. તેઓ ગોળ આકારનાં ઘરોમાં રહેતાં, પશુપાલન કરતાં અને ખેતીના પાકોમાં બાજરી અને જવ પકવતા હતા.

સ્વાધ્યાય

1. નીચે આપેલા પ્રશ્નોના વિકલ્પોમાંથી યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી જવાબ લખો :

(1) આદિમાનવનું જીવન કેવું હતું ?

(A) ભટકતું જીવન (B) સ્થાયી જીવન

(C) નગર વસાહતનું જીવન (D) ગ્રામીણ વસાહતનું જીવન

(2) આદિમાનવો શિકાર કરવા માટે કયાં સાધનોનો ઉપયોગ કરતા નહોતા ?

(A) બંદૂક (B) પથ્થરનાં હથિયારો

(C) હાડકાંનાં હથિયારો (D) લાકડાંનાં હથિયારો

(3) ભીમબેટકા કયા રાજ્યમાં આવેલું છે ?

(A) મધ્યપ્રદેશ (B) ગુજરાત (C) બિહાર (D) ઉત્તરપ્રદેશ

(4) સ્થાયી જીવનથી આદિમાનવે કેવી પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરી નહોતી ?

(A) કૃષિ (B) પશુપાલન (C) અનાજ-સંગ્રહ (D) ઉદ્યોગ

2. ટૂંકમાં ઉત્તર આપો :

(1) સ્થાયી જીવન માટેની જરૂરિયાત શા માટે ઊભી થઈ ?

(2) અગ્નિના ઉપયોગથી આદિમાનવનાં જીવનમાં કેવું પરિવર્તન આવ્યું ?

(3) આદિમાનવો કેવા પાકો ઉગાડતા હતા ?

(4) આદિમાનવો કેવાં પશુઓ પાળતા હતાં ?

3. નીચેના વિધાનો ખરાં છે કે ખોટાં તે જણાવો :

(1) સ્થાયી જીવન શરૂ થતા આદિમાનવે હિંસક પ્રાણીઓ પાળવાનું શરૂ કર્યું.

(2) પાષાણયુગમાં પથ્થરના હથિયારોનો ઉપયોગ થતો હતો.

(3) ભીમબેટકામાં આદિમાનવે સિંહ અને વાઘનાં ચિત્રો દોરેલાં છે.

(4) ભીમબેટકાની ગુફાઓમાં પ્રાકૃતિક રંગથી ચિત્રો દોરેલાં છે.